

KAZAK TÜRKÇESİNDE İSİM ÇEKİMİ BELİRTME HÂLİ

Hülya ARSLAN*

Belirtme hali eki ismi fiile bağlayan bir hal ekidir. Cümlelerin fiili geçişli durumdadır. Belirtme hali ekli veya eksiz olabilir. Bilindiği gibi Türkçe'de belirtme hali eki zamana ve kullanıldığı şiveye göre çeşitlilik arz etmektedir.

Kazak Türkçesi'nde belirtme hali eki aslen -n ve -nı/-ni'dir. Ancak ünlü ve ünsüz uyumunun tesiriyle ekin -dı/-di ve -tı/-ti şekilleri de ortaya çıkmıştır.

Iskakov'un Kazirgi Kazak Tili-Morfologiya adlı kitabında bu ek konusunda şu açıklamalar yapılmıştır. "Bu haldeki söz fiille ilgili olup, cümlede direk nesne olarak görev yapar. Tabii ki, burada yardımcı isimlerle birleşen belirtme hali eki almış bazı sözler ile deyimlerin birleşik bir öge olduğu tartışmasızdır. (Mesela: El üşin kızmet kıl; kulak koy; köz süzbe vs.)

Belirtme hali eki bazen açık, bazen gizli olarak kullanılır. Fakat eki söylemeden, gizli olan belirtme halindeki söz dışı yapı yönünden yalnız haldeki sözle aynı durumda olmakla birlikte, ya devamlı geçişli fiille birleşip, cümlede doğru- dan doğruya nesne olmakta ya da yukarıda söylendiği gibi, birleşik bir öge durumuna gelmektedir.

Belirtme halindeki sözler cümlede bazı öğeler durumunda bulunduğu zaman onların ekleri yalnız halde olan isme de, iyelik halindeki de yahut hepsine birden eklenir, veya diğerlerinde düşürülüp sadece sonuncusunda kullanılır."1

Bu açıklamalar ışığında, aşağıda, belirtme hali yapı, kullanım ve fonksiyon bakımından incelenmiştir. Kazak Edebiyatı'nın atışma, destan, hikaye, masal,

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Fen-Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.

1 A. Iskakov, Kazirgi Kazak Tili-Morfologiya, Mektep Baspası, Almatı 1974, 65.

şiiir, roman gibi çeşitli türlerine ait kitaplardan derlediğimiz cümleleri ekin ya-
pı, kullanılış ve fonksiyon özelliklerini örneklendirerek kullandık.

1. Yapı Bakımından Belirtme Hali Eki:

Bu ek yedi farklı şekilde karşımıza çıkar. Şöyle ki, üçüncü şahıs iyelik ek-
lerinden sonra sadece "n" şeklinde, ünlüyle biten kelimelerden sonra *-nı/-ni*
şeklindedir; "l, m, n, ñ, r, v, y, z" seslerinden sonra *-dı/-di*; "k, p, t, s, ş" seslerinden
sonra ise *-tı/-ti* şeklinde kullanılır.

*Ata-ananıñ ak tilegin attamas, kérilerden batasın alar devşi edik, olay bol-
maptı, zorlıktıñ kurbanı boldı ma, élde baska jağday bar ma son bilgenşe janım
tıñşımay erteñ ertemen attangalı otırmın.* (Ş., 5) "Anne babanın iyi dileğin atla-
maz, sayar, ihtiyarların duasını alır derdik, öyle olmamış, zorluğun mu kurba-
nı oldu, yoksa başka bir durum mu var, onu öğrenmek için canım rahat dur-
maz, yarın erkenden atlanıyorum, yola çıkıyorum." *Atamız kazak "balanı bas-
tan" dep beker aytpagan.* (Ş., 80) "Atamız kazak "çocuğu baştan" diye boşuna
söylememiş." *Kayran ana kaydan bilsin kızının işine katıp kalgan kaygı-muñdı.*
(Ş., 19) "Sevgili annesi nereden bilsin kızının içine yerleşen derdi, kederi." *Mi-
ne, muna adreske nemese muna telefonga habarlasarsızdar, dep Akan olarga ad-
restı berdı.* (Ş., 77) "İşte, bu adrese veya bu telefona haber verirsiniz, deyip
Akan onlara adresi verdi." *Gılımdı izdep, / Dünyeni közdep. / Eki jakka üñil-
dim. / Kulagın salmas / Tiliñdi almas / Köp nadannan tünildim.* "İlimi izleyip
/ Dünyayı gözleyip. / İki tarafa bakındım / Kulağımı vermez / Dilini anlamaz /
Çok cahilden usandım." (Ab. 38)

2. Belirtme Hali Ekinin Kullanılışı:

a. Kök veya gövde durumundaki isimlerle kullanılışı:

...: **Türkiyanı, Kıtaydı, İrandı, Avganstandı, Mongoliyanı, Şıgıs Arab el-
derin, Evropa men Amerıkanı panalavga mejbür bolgan türkistandıktar...** (TKT.
3) "...: Türkiye'yi, Çin'i, İran'ı, Afganistan'ı, Moğolistan'ı, Doğu Arap Ülkelerini,
Avrupa ve Amerika'yı destekçi edinmeye mecbur olan Türkistanlılar..." *Jolsız
tötemen siltep kele jatır edi, aldarınan avtomattı soldat şıgıp toktattı.* (Ş. 185)
"Yolsuz kestirmeden yürüyerek geliyordu, önlerine silahlı bir asker çıkıp dur-
durdurdu." *Tagdır tavkımetin köp körgeñ, kıyınşılıktı da, avırtpalıktı da bastan*

keşirgen téjriyibeli kisi goy, túsiner, uğunar, keşirer. (Ş. 159) “Kader eziyetini çok görmüş, zorluğu da, eziyeti de baştan geçirmiş tecrübeli kişidir, düşünür, anlar, affeder.”

b. Çokluk eki almış isimlerle kullanılışı:

Éytpese bul dombıra Émire atañnñ kolında Parijde söylep, **Frantsuzdardı** tañı-tamaşa kaldırgan. (Ş. 176) “Yoksa bu dombıra Emire atanın elinde Paris’te söyleyip, Fransızlar’ı hayret ettirmiş.” Sosın ret-retimen **familiyalardı** okuy bas-tadı. (Ş. 105) “Bundan sonra sırayla aileleri okumaya başladı.” Birbirine kol uşın bermegen **dostardı** men nagız dos dep bilmeymin. (Ş. 131) “Birbirine el ucunu vermeyen dostları ben gerçek dost olarak kabul etmem.” Osınday taza jürek nagız **azamattardı** közimiz şeldenip jürgende baykamaymız, körgimiz de kelmeydi. (Ş. 145) “Böyle temiz kalpli gerçek yiğitleri öfkelendiğimizde umursamayız, göreceğimiz de gelmez.”

c. İyelik eki almış isimlerle kullanılışı:

Olar **dokuvmentterin** körsetip turganda, jandarma jas serjant keldi. (Ş. 185) “Onlar dökümanlarını gösterirken, yanlarına genç onbaşı geldi.” Men de **başnızdı** katırıp jiberdim-av deymın. (Ş. 218) “Ben de başımızı şişirdim diyorum.” Sol jerde Aydarđın közi bayagı kara mısıktñ kangıp jürgen **balasın** kördi. (Ş. 171) “O yerde Aydar’ın gözü eski kara kedinin sallanarak yürüyen yavrusunu gördü.” -Éy jurnalist, **akşañdı** ékel! (Ş. 197) “-Ey gazeteci, paranı alıp gel!” Köz körgen **agayın-tuvıstarımdı** tügendep, reti kelgen toyga şakırayın. (Ş. 32) “Tanıdık akraba-dostları dolaşıp zamanı gelen toya çağırayım.”

ç. Belirtme hali ekinin zamirler ile kullanılışı:

ç. a. Belirtme hali ekinin şahıs zamirleri ile kullanılışı:

Endi **meni** tñda, (Ş. 90) “Şimdi beni dinle, ...”men **seni** vokzalfa aparıp salayın, (Ş. 72) “... ben seni gara götürüp bırakayım, ...” **Onı** körsi kolhozga aparıp saluv üşin.... (Ş. 50) “Onu komşu çiftliğe götürüp bırakmak için...” Solardıñ eşkaysısın biz, **bızdı** olar ökpeletip körgen jok,-dep... (Ş. 67) “(Bugüne kadar) onların hiçbirisini biz, bizi onlar kırmadı,-deyip....”

ç. b. Belirtme hali ekinin işaret zamirleri ile kullanılışı:

Adam ba, ya peri me, / Perzentim **muni** körer me. (D. 207) “İnsan mı, ya peri mi, / Çocuğum bunu görür mü.” **Mınanı** ümit kılsañ aytıp bersi, / Danuşpan

kart şıgarsıñ oyi tereñ. (A1, 152) "Bunu ümit ediyorsan söyleyiver, / Akıllı ihtiyarsın herhalde düşüncesi derin." ..., *mınalar ketip kalatın bolgan soñ, **osıladı** aydap jüre berdim.* (E. 167) "..., bunlar gittikten sonra, onları (davarları) sürüp geldim." *Kelip edim édeyi, / Aytayın dep **solardı*** (D. 146) "Gelmiştim özellikle, / Söyleyeyim deyip bunları." *Ananı kaydan tabamız, mınanı kaldan tabamız, dep ...* (Ş. 166) "Onu nereden buluruz, bunu nereden buluruz, deyip..."

ç. c. Belirtme hali ekinin dönüşlülük zamiri ile kullanılışı:

Belirtme hali eki, dönüşlülük zamiri üzerinde kullanıldığında kendisinden önce iyelik eki bulunur:ö

*Avzıñ bériñ iye bop, / Ustañdar bekem **öziñdi**.* (D. 79) "Ağzınıza hepiniz sahip olup, / Tutunuz sağlam kendinizi."

3. Fonksiyon Bakımından Belirtme Hali Eki:

a. Belirtme hali eki, yakın ve dolaysız nesne halidir. Geçişli fillerle kullanılır:

*İllahiy bendeñ bar ma mendey garip / Basıma mehnat **isti** koldıñ salıp.* (D., 199) "İlahi kulun var mı benim kadar garip / Başıma zor işi koydun bırakıp." *Jerge koyıp **keseni** / Kızga Işan umtıldı.* (D., 22) "Yere koyup fincanı, / Kıza doğru Işan ilerledi." *Bolmasa, sen osı **zarıñdı** aytsañ, ...* (D., 22) "O zaman, sen bu derdini söyleyen," *Karay gör, bul Sakavdıñ **aydaganın**,* / *Avzına kelgen sözdü **şaynaganın**.* (A1, 241) "Bakagör, bu Sakav'ın söylediğini, / Ağzına gelen sözü çığnediğini," *Bireydi onday, **bireydi** munday kıldı, / Ne kılsa da erki bar kunday kıldı.* (A1, 126) "Birini öyle, birini böyle kıldı, / Ne kılsa da gücü var Allah kıldı." *Öleniñdi aytar bolsan, jönimen ayt, / Tusımnan miñgirlemey, tur, ket deymın.* (A1, 47) "Şarkımı söyleyeceksen doğru söyle, / Karşımdan mırıldanmadan, kalk, git diyorum." *Aytpaymın astıñdagı kök **atıñdı**,* / *Maktama belindegi **bolatıñdı**.* (A1, 186) "Söylemiyorum altındaki boz atını, / Methetme belindeki kılıcını." *Bul iske kvlık-sumdık kirgizüv, **alalıktı partiyalıktı** kosuv ziyannan baska tük payda bermeydi.* (M.D. 282) "Bu işe yalan-uğursuzluk sokmak, ayrımcılık, partacılık eklemek ziyandan başka hiçbir fayda vermez." ..., *magan bergiş bolsañ **balandı** ber, **balandı** kalap surağalı keldim, ...* (E., 118) "..., bana vereceksen çocuğunu ver, çocuğunu istemeye geldim,..." ..., *sonan soñ üşevmiz osı **üydü** meken etip turalık, ...* (E., 129) "... ondan sonra üçümüz bu evi mekan

edinelim, ..." -Sen, nemene, **koyuñdı** sanap otırıñ? (E., 52) "-Sen, niçin koyunlarını sayıyorsun?" ..., *üjde adam jogun bilip, endi ottı tamızıp* ... (E., 54) "..., evde insan olmadığını anlayıp, şimdi ateşi yakıp ...

b. Belirsiz olarak kullanıldığında nesne akkuzatifi hiç ek almaz:

Artın oylap söz söyle, / Avzıña aytpay kelgenim. (D., 103) "Ardını düşünüp söz söyle, / Ağzına söylemeden geleni." *Ölimge bizdi buyırdı, Bilmedi ras jalğanın.* (D., 26) "Ölüme bizi buyurdu, / Bilmedi, doğrusunu, yalanını." *Aytayın kör-genimdi bir-bir bastan, / Gül mañday, alpıs teñge bir kız kördim.* (A1, 216) "Söyleyeyim gördüklerimi bir-bir baştan, / Gül alın, altmış lira' bir kız gördüm." ... *kırk kün, kırk tün uykı körmey, tamak işpey, el şavıp, neşe türlü zulumdık is-tep* ... (E., 238) "... kırk gün, kırk gece uyku görmeden, yemek yemeden, memleket istila edep, nice türlü zalimlik yapıp, **tozbas kıyım** aldı, **atka minip jö-neldi.** (E., 218) "....., eskimez elbise aldı, ata binip gitti."

c. Kazak Türkçesinde belirtme hali eki, zaman zaman, Türkiye Türkçesi'ndeki yönelme hali eki yerine kullanılır:

Ekevinñ surlaskan / Söziñ türin karaşıa! (D., 23) "İkisinin birbirlerine söyledikleri / Sözlerinin ne olduğuna bak!" *Ülkendi aga, kişini ini devşi em, / Dariyga-ay, bugün bildim bötenimdi-ay!* (D., 78) "Büyüğe ağabey, küçüğe kardeş diyordum, / Eyvah-ay, bugün bildim yavrumu-ay!" *Tanumasañ sizdi men tanıtayın, / Atı şıkkan elimniñ jas balası.* (A1, 45) "Tanmadıysan size ben tanıtayım, / Adı çıkan (ünlü) memleketimin genç çocuğu.", *batırlardıñ köñilderin kıymay, Bögen erip ketedi.* (E., 200) "....., yiğitlerin gönüllerine kıymadan, Bögen yürüyüp gider." *jeti ayaktı jiyren attı minbek boladı.* (E., 13) "..., yedi ayaklı ala ata binmek ister." *Budan keyin bir küni inisi 'meni osı jakkı nege barma' dedi dep,* (E., 106) "Bundan sonra bir gün küçük kardeşi 'bana o tarafa niye gitme' dedi deyip" *Konvertti jırtıp, hattı karay bastadı.* (M.D., 185) "Zarfı yırtıp, yazıya bakmaya başladı." *Taktanı "dosum" deydi, / Özün sol dostı jeydi.* (Bor) "Tahtaya dostum diyor, / Onu da dostu yiyor (Tebeşir)"¹ *Bul üydi meçit deydi, kulinçagım.* "Kuluncuğum (yavrucuğum)! Bu binaya mescit derler." (MCÖ., 328, 158/9) **-Balamdı** kıymaymın. (Ş. 199) "Çocuğuma kıymam." *To-rannan Sarı Arka'nı bölek deme. / "Türkistan" altı Alaç'ka bolgan kebe. "Sarı Arka'ya Tûrân'dan ayırılır' deme / Türkistan Altı Alaç'a gebe olmuştur."* (MCÖ., 270, 121/93-94) *Küşik asırap, iyt ettim / Ol baltırımdı kanattı. / Birevge mltık*

1 Dr. Ali Berat Alptekin, Yesevi Ocağında 210 Gün, Elazığ 1996, s. 191.

üyrettim, / Ol mergen boldı, **meni** attı. “Enik besleyip it ettim / O baldırımı ısır-
dı / Birine tüfek öğrettim, / Nişancı oldu, beni vurdu.” (Ab. 94)

Kazak Türkçesi'nde zaman zaman, edilgen durumundaki fiilden önce be-
lirtme hali ekini üzerine almış nesnelere gelebilmektedir. Yani Türkiye Türkçe-
sinde sadece geçişli cümlede bulunan belirtme hali ekini almış nesne Kazak
Türkçesinde geçişsiz cümlede de kullanılmaktadır.

Abaktıda aydı, kündie cañıldım. “Hapishanede ayı ve günü şaşırđım.”
(MCÖ., 184, 86/1)

KAYNAKLAR

A. TARANAN ESERLER

- K. AMANOV, *Şınar Êngtmeler*, Almatı, “Jazuvşı” 1991 (=Ş)
Zeyneş İSMAIL - Ali Abbas ÇINAR, *Abay*, Kült. Bak. Yay., Ank. 1995 (=Ab)
Kazak Halık Édebiyeti (Redaksiya Alkası: Z. Ahmetov, R. Berdebayev, Ş. ELEVKENOV
vs.), *Ayts*, Birinşi Tom, Almatı, “Jazuvşı” 1988 (=A1)
Kazak Halık Édebiyeti, *Ayts*, Ekinşi Tom, Almatı “Jazuvşı”, 1988 (A11)
Kazak Halık Édebiyeti *Dastandar*, Birinşi Tom, Almatı, “Jazuvşı” 1990 (=D)
Kazak Halık Édebiyeti, *Erteğiler*, Törtinşi Tom, Almatı, “Jazuvşı” 1989 (=E)
Mirjakıp Duvlatov Şıgarmalar, (Redaksiya Alkası: Z. Ahmetov, M. Ébsemetov vs.)
Almatı “Jazuvşı”, 1991 (=MD)
Ébdijémil NURPEYİSOV, *Kan men Ter*, Almatı “Jazuvşı”, 1991 (=KMT)
Orhan SÖYLEMEZ - Göksele ÖZTÜRK, “*Abay (İbrahim) Kunanbayev (1845-1904)*”,
Bir Der., sayı: 3, 1995, 101-1247
M. ŞOKAY, *Türkistanın Kıyılı Tagdırı*, Almatı, 1991, (=TKT)
Ferhat TAMİR, *Mağcan Cumabayef Öleñderi*, TKAE Yay., Ank. 1993 (=MCÖ)
Ferhat TAMİR, *Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri*, Gramer-Metin-Sözlük, TKAE
Yay., Ank. 1989, (=BKTM)

B. FAYDALANILAN ESERLER

- Ali Berat ALPTEKİN, *Yesevi Ocağında 210 Gün*, Türkiye ve Türk Dün. İktisadi ve
Sosyal Araş. Vakfı Elazığ Şubesi Yay. 1, Elazığ 1996
Hülya ARSLAN, “*Kazak Türkçesi'nde Ünsüz Uyumu*”, Bir Der., Hoca Ahmet Yesevi
Vakfı Yay. Sayı: 6, İst. 1996, 53-70

- Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ank. 1995
- Ahmet BAYTURSINULI (Akt. Mustafa Öner), "Kazaklar'ın Başşairi", *Türk Dün. Dil ve Edeb. Der. sayı: 2*, Güz 1996, 378-385.
- Saadet ÇAĞATAY, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, DTCF Yay., Ank. 1978.
- Saadet ÇAĞATAY, *Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, DTCF Yay., Ank. 1972.
- Ali Abbas ÇINAR, "Kazaka Halk Şairi Jambil Jabaev ve Sanat Dünyası"
V. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri 1.
Kült. Bak. Yay., Ank. 1997, 191-197
- Ali Abbas ÇINAR, "Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904)", *Türk Dün. Dil ve Edeb. Der. sayı: 3*, Bahar 1997, 119-123
- Jean DENY (Çev. Ali Ulvi Elöve), *Türk Dili Grameri*, MEB Yay., Ist. Maarif Matbaası 1941
- J. ECKMANN (Çev. Günay Karaağaç), *Çağatayca El Kitabı*, Ist. Üniv. Edeb. Fak. Yay., Ist. 1988.
- H. EDİSKUN, *Türk Dilbilgisi*, 4. Basım, Remzi Kitabevi, Ist. 1992.
- A. B. ERCİLASUN, *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kült. Bak. Yay., Ank. 1993.
- A. B. ERCİLASUN (Bşk. lığında) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, II*, Kült. Bak. Yay., Ank. 1991.
- M. ERGİN, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., Ist. 1985.
- T. N. GENCAN, *Dilbilgisi*, 2. Baskı TDK Yay., Ist. 1971.
- Gürer GÜLSEVİN, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ank. 1997.
- Emine GÜRSOY - NASKALİ, *Türk Dünyası Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ank. 1997.
- A. GÜZEL, B. S. ÖZSOY, S. YILDIZ, M. H. YONTAR, B. N. TONKA, *Türk Dili Ders Kitabı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Yay., Çanakkale 1995.
- N. HACIEMİNOĞLU, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB. Yay. Ist. 1992.
- A. ISKAKOV, *Kazirgi Kazak Tili Morfolojiyası*, Mektep Baspası, Almatı 1974.
- A. IBKAKOV, *Kazak Tilinin Tüsinirme Sözdigi 1-10*, Kazak SSR Gılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutu, Kazak SSR'nın "Gılım" Baspası, Almatı 1971986 (=KKTS)
- Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Çev. Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar) *Türk Dün. Araş. Vakfı Yay.*, Ist 1984.
- I. KEÑESBAYEV, G. MUSABAYEV, *Kazirgi Kazak Tili Leksika Fonetika*, Mektep Baspası, Almatı, 1975.
- I. KEÑESBAYEV, *azak Tilinin Tüsinirme Sözdigi*, Birinşi Tom A-K Almatı 1959, K-YA Almatı 1961.

- Z. KORKMAZ, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ank. 1992
- Z. KORKMAZ, *Türkçe'de Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ank. 1994.
- Meyirbek ORAZOV, "Kazak Tili'nin Tarihi Dönemleri", Türk Leh. ve Edeb. Der. sayı: 6, Nisan 1996, 7-17.
- Mustafa ÖNER, "Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler", Türk Dünyası Dil ve Edeb. Der., sayı: 1, Bahar 1996, 90-106.
- Mustafa ÖNER, *Maqjan'dan Abay'a Selam*", Türk Dünyası Dil ve Edeb. Der. sayı: 2, Güz 1996, 386-387.
- Aşur ÖZDEMİR, "Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucularından Jüsipbek (Yusufbek) Aymavıtlı" (1889-1931), Türk Lehçeleri ve Edeb. Der. sayı: 10, Aralık 1996, 79-89
- İsa ÖZKAN, "Doğumunun 150. Yılı Münasebetiyle Jambıl Japaulı ve Kazak Edebiyatı", Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Der., Kült. Bak. Yay., yıl: 4, sayı: 11, 1997, 40-43.
- Göksel ÖZTÜRK, "Jumbak Aytıstarı", Bir Der. sayı: 1, 1994, 125-135.
- Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi "Abay Özel Sayı", sayı: 2, Ağustos 1995.
- Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi "Jambıl Özel Sayı", sayı: 8, Ağustos 1996.
- K. K. YUDAHİN (Çev. Abdullah Taymas), *Kırgız Sözlüğü I, II*, TDK Yay., Ank. 1988.
- Ferhat ZEYNALOV, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli, Cem Yay., İst. 1993.